

AS FURNAS NOS CANTÍS DA ILLA DE ONS (II)

Por: Celestino Pardellas de Blas

O ano pasado, cando comecei o primeiro artigo sobre as Furnas, tiña a idea de facer un repaso, ao longo de varios números, a todas as covas interesantes dos cantís atendendo principalmente aos seus aspectos etnográficos pois, os espeleolóxicos e biolóxicos xa están estudados ou necesitarían un estudo máis profundo por parte de técnicos especialistas.

Este ano, ao consultar os meus apuntes sobre elas, dinme conta que, aínda que cada unha ten a súa particular historia, a maioría ten un fío condutor moi semellante, polo que decidín facer un só traballo, sobre a Furna de Fedorentos por considerala a máis interesante despois do Buraco do Inferno, resumindo nela ás diferentes temáticas que as caracterizan.

AS FURNAS DAS ILLAS COMO ALMACEN DE TESOUROS

No conxunto da costa galega son as Rías Baixas, por mor da súa costa baixa e areosa, as que favoreceron a entrada por mar cara ao continente ao longo dos séculos. Á vez, nelas atópase a coñecida como Ruta Marítima cara a Compostela que seduciú a miles de navegantes, de todo tipo, a aventurarse na procura desta cidade, do seu comercio e das súas riquezas.

É por iso que houbo innumerables incursións marítimas de tipo comercial, pero non debemos esquecernos que, ao seu carón, houbo tamén outras que trouxeron devastación, aniquilación, saqueos e moita desolación a estas costas. Por desgraza isto foi o que contribuíu á formación de moitas historias e lendas enriba das illas que, ao lado de dar protección ás rías, eran tamén un lugar de repouso, abastecemento, preparación e organización das incursións cara ao continente.

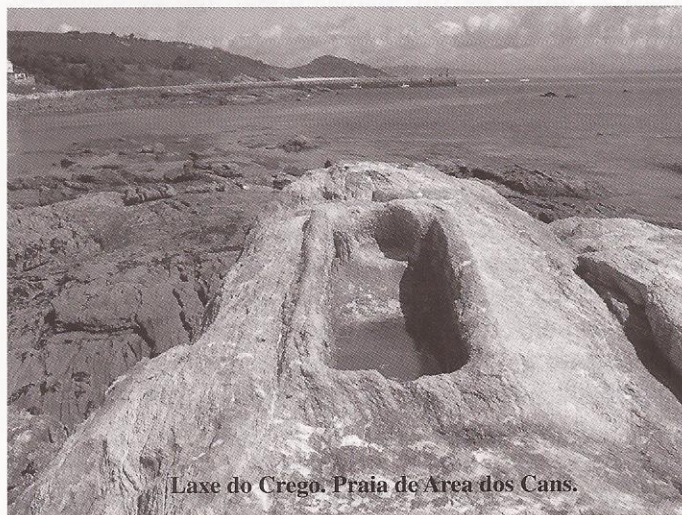
Estas correrías invasoras traían consigo primeiro, conquistar a Illa, que polo xeral estaba habitada, e segundo, o abastecemento e preparación da incursión. Todo tería que xurdir moi axiña para evitar que os veciños da costa próxima puideran prepararse, esconder ou desfacerse dos seus bens máis prezados, polo que, todo debía estar ben disposto, planeado e coordinado.

Polo xeral os habitantes das illas non daban moito problema e eran facilmente sometidos. De aí a orixe da única lenda que hai sobre o posible “mosteiro” de Ons e a Laxe do Crego. Conta a lenda¹

“Dende o alto do Cerrado viron aproximarse cara á Illa unhas naves que non lles deron bo aquel, polo que se prepararon para defenderse. As naves fondearon entre o Illote do Centulo e a praia de Melide (puido ser á altura do actual faro do Camouco) o que xa provocou o pánico entre os habitantes de Ons

ao pensar que se estaban dispoñendo para o ataque. Apresuráronse a gardar o gando e as súas pertenzas máis valiosas na <casa grande> (posible mosteiro), que se atopaba preto da actual praia de Area dos Cans, onde tamén se refuxiaron as mulleres e os nenos. Os homes preparáronse para defenderse.

Axiña foron derrotados e os que puideron fuxir, refuxiáronse tamén na <casa grande>. Dende ela fixeron forte resistencia. Cando estaban a piques de renderse, asombrados, viron como os mouros, espavorecidos, fuxían monte arriba sen ningunha explicación visible.

Laxe do Crego. Praia de Area dos Cans.

De súpeto, un dos illáns refuxiados berrou abraiado mirando cara ao mar. Todos miraron e, atemorizados, fixeron o mesmo que os seus atacantes, correron a refuxiarse onde puideron. O motivo era unha grande onda que vindo da ría de Pontevedra ía crescendo a medida que se achegaba á Illa.

Os mouros correron cara á banda oeste de Ons e refuxiáronse nas covas, furnas e

¹ Transcrición da lenda contada por José Reiriz que no ano 1975 contaba con 76 anos.

cantís, coidando que a onda non pasaría por riba da Illa. E así sucedeu, escoitaron un forte estrondo pero nada máis.

Pasado un tempo e vindo que nada ocorría, foron saíndo dos seus acubillos e, ao regresar, viron abraiados que a <casa grande> desaparecera e con ela todos os habitantes da Illa. No sitio que ocupaba apareceu unha tumba escavada na rocha, a que hoxe coñecemos como Laxe do Crego.

O seu pasmo foi a máis cando comprobaron que as súas naves estaban intactas, como se a onda as respectara, o que fixo que o medo penetrara aínda máis no seu corpo, decidindo fuxir desta illa enfeitizada.

Ao igual que Ons, as demais illas da costa das rías Baixas, foron refuxio e zonas de abastecemento das naves que se achegaban ás costas galegas en plan de conquista e saqueo.

Estas illas servían de aprovisionamento e preparación para o ataque, pero tamén para gardar os froitos das súas rapinas cando estas non podían ser trasladadas na súa totalidade ao seu lugar de orixe. Era de supoñer que na súa idea estaría volver e recuperalas.

AS FURNAS DE ONS, COMO DEPÓSITO DE TESOUROS

Segundo a cultura popular illán, practicamente todas as furnas de Ons gardan algún tipo de tesouro e, ata algunhas delas, están protexidas por animais, case mitolóxicos, como é o caso da <Furna do Touro dos Cornos Douro> que se atopa na Enseada de Cova da Vella, aínda que algúns cronistas sitúan a este *Touro* na furna de Fontenova e outros co mítico Buraco do Inferno.

Como dixen, as furnas eran empregadas como almacén para gardar os froitos das súas rapinas no continente. Supoñemos que trasladar todo o roubado e saqueado ata o seu lugar de orixe era tarefa complexa e perigosa, polo que considerarían as furnas como un lugar seguro para gardar todo aquilo que non tivera un valor relevante, tendo en conta as dificultades que poderían ter no seu futuro regreso.

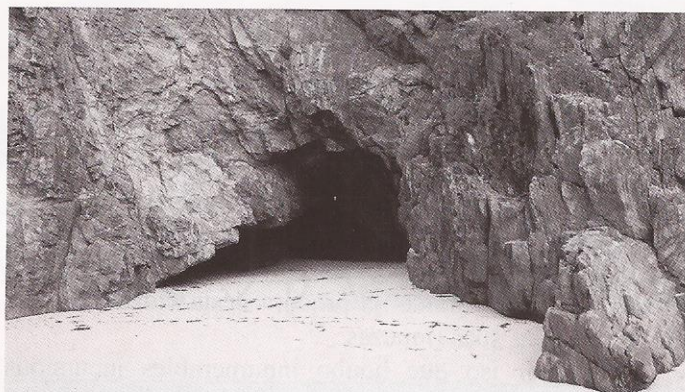
Entre as furnas de Ons que contan con lendas sobre tesouros agochados, contos e anécdotas a que se leva a palma e a <Furna de Fedorentos> e será a que vou tocar neste artigo.

FURNA DE FDORENTOS:

É unha cova que por mor da dificultade do seu acceso, por estar nunha praia dentro dunha enseada de doado fondeo e entrada de embarcacións, pola súa estrutura interna, . . . , acadou unha importancia histórico –

etnográfico – natural considerable entre as Furnas de Ons. Situación : Atópase na zona norte da Illa, na enseada de Fedorentos. Radicada na mesma praia de Fedorentos, á banda esquerda desta.

Acceso² : Ten un difícil acceso por terra xa que o antigo camiño está pechado pola maleza. Ademais, antes de acceder á praia hai que superar un pequeno cantil que pon a cousa moi complicada. Podemos achegarnos máis doadamente aproveitando a marea baixa e ir camiñando polas rochas dende o Puntal de Fedorentos, aínda que o mellor xeito de se achegar é por mar tendo moito coidado cos baixos existentes antes de acceder á praia se imos con marea baixa.

Entrada da Furna de Fedorentos.

Situación na praia da entrada da Furna de Fedorentos

Longo, Ancho e Alto. - *Longo*: Ao intre de entrar na cova, encontrámonos cun fondo que non chega aos 10 metros, pero a 1 m. da entrada, pola súa banda esquerda, atopámonos un estreito corredor polo que percorrерemos uns 4 metros, coa posibilidade de continuar.

² Hai que ter en conta que a Praia de Fedorentos está radicada nunha Illa pertencente a o único Parque Nacional galego e pola súa situación e regulamento do Parque, pode ter o acceso restrinxido.

No seu lado dereito, e despois de subir entre unhas pedras recubertas de barro (subida de 4 – 6 m.) atoparémolos nunha especie de sala de forma circular cun diámetro de 12 metros e cunha bóveda de 8 – 10 metros de altura, que conta cun pequeno buraco por onde entra a luz. Nesta sala hai fermosas estalactitas de barro, algunhas cunha cor laranxa ou amarela intensa.

No *ancho* da furna distinguiremos :

- 1.- Ancho da cova principal : No corredor de entrada sobre os 5 metros, despois, xa na nave principal e cunha forma semicircular, arredor de 12 metros.
- 2.- Pasadizo da esquerda: o seu ancho non supera o máximo do 1,5 metros.
- 3.- Subida á cámara da dereita, cun ancho de 2,5 metros.
- 4.- A cámara cun diámetro de 12 metros.

O *alto* da cova vai dende os 15 metros da cámara principal, nada máis entrar, ata os 10 máximo da secundaria .

Ecología :

Como cova nidificante só podemos constatar ao longo dos anos, niños de pomba bravía, dous de grallas, algunha andoriña e de pequenos paxaros.

Debido a que a cova ten moitas filtracións de auga doce, a ela acoden a beber e refuxiarse gaivotas, galos mariños e outras Aves Mariñas.

Tamén, cando á Illa acudían londras, esta cova servíalles de refuxio.

Como caso anecdótico, falar de varios varamentos de golfinhos e outros cetáceos nesta praia a carón da furna.

Etnografía:

Esta cova conta con un bo número de lendas e contos por mor das súas características e á dificultade do seu acceso. Podemos situalas ao longo do tempo, así temos as posibles ocorridas na época castrexa, na época medieval e nos séculos XIX e XX.

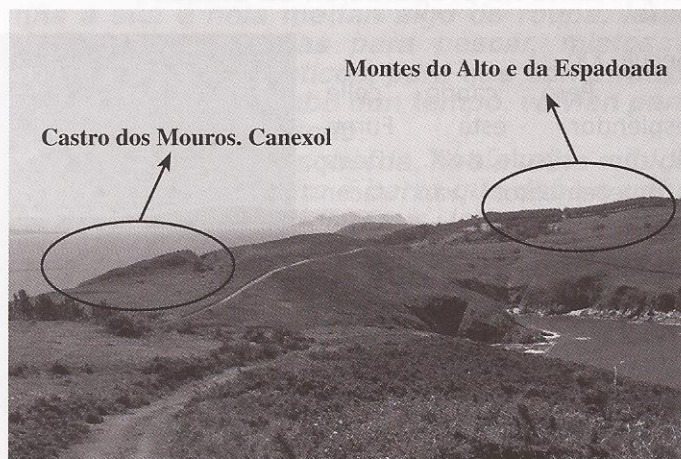
Etapa castrexa³

“Cando habitaban os mouros no Castro, en Canexol, houbo moitos ataques a esta Illa. Como a situación do Castro dos Mouros era tan boa, o único lugar para entrar na Illa sen ser vistos, era polo norte, pola Enseada de Cova da Vella, ou polo sur, pola praia de Fedorentos.

Dende logo Fedorentos era o mellor sitio, xa que o monte do Alto e o da Espadoada dificultaban a visión dende o castro, e a súa

praia era a ideal para desembarcar e realizar un ataque por sorpresa. A cova podería servir como cuartel xeral para a preparación da penetración e ataque.

Os barcos fondeaban na enseada, o máis pegados á banda leste co fin de dificultar o seu avistamento e, en pequenos barcos achegábanse ata a praia.

Segundo parece, despois de derrotados os habitantes do castro, as pertenzas destes con algún valor eran transportadas aos barcos quedando agochadas as menos valiosas nas furnas da enseada de Fedorentos”.

Etapa medieval⁴:

Temos lido que na etapa medieval a Illa de Ons era un magnífico lugar para abastecemento de polbo que tiña como destino Marín. Hai documentos que falan de transaccións comerciais de polbo entre os monxes que habitaban Ons e os da Illa de Tambo e estes cos do Priorado de Marín pertencente ao mosteiro de Oseira.

Estes intercambios comerciais na ría de Pontevedra, ben coñecidos polo posterior comercio con zonas do interior de España e con Portugal, tamén atraeron a piratas de diferente procedencia co fin de, non só abastecerse dun produto cobizado no mercado, senón polas riquezas que estes negocios traían aos habitantes das illas, neste caso a de Ons, campesiños e pescadores que poderían ser doadamente sometidos, saqueados e despoñados das súas pertenzas.

“Hai documentación que fala dos innumerables saqueos que sufriron estas costas durante os séculos que van dende o XI ao XVI. Tamén falan da situación das vivendas illáns daquelas épocas que, como despois fixeron

³ Transcrición resumida do escoitado nunha cea de sábado no bar Canas de Canexol-Illa de Ons (rexentado por Francisco Martínez Sampedro) cos tripulantes do <Croll> e outros mariñeiros, antes de poñer o tocadiscos a funcionar e comezar o baile para os illáns. Ano de 1975. Entre os mariñeiros: Méndez, Antonio Patiño, Manolo Reiriz, Delmiro Patiño, Cesareo, Arturo, Chin,...

⁴ Documentos varios do Arquivo Histórico Nacional.

en etapas máis próximas, aproveitaban as zonas protexidas dos ventos dominantes para construílas, o que motivou, ao contrario dos castrexos, que a súa visualización do océano fora complicada e, á vez, debido á boa visión que tiñan da banda leste e a problemática de penetración por mar pola banda oeste, fora a sur (praia de Fedorentos) a elixida para a incursión, sendo posiblemente a Furna un lugar importante na preparación do ataque”.

Século XX:

Pero cando colle esplendor esta Furna é no século XX. Dous acontecementos van facer desta Furna un lugar de acollemento. Por un lado, cando despois da Guerra Civil Española, Ons, case sen querer, se converteu nun refuxio de escapados da represión franquista e, por mor das constantes chegadas á Illa de falanxistas, provocaba unhas repentinas fuxidas, de illáns e achegados, cara a lugares (covas e furnas) onde atoparse seguros.

A furna de Fedorentos, nun primeiro momento, poderíamos pensar que non era a ideal para relacionala con este feito por mor da súa facilidade de achegamento por mar, o que constituía un serio perigo; pero á vez, a súa formación interior, facilitaba un lugar de agocho extraordinario.

No ano 1974 falar destes feitos non era doado. A xente maior, tiña moito reparo en facelo pois, aínda que na Illa a represión foi inexistente, si a houbo nos portos próximos a onde ían vender, e tiñan moi presente o que lle tivera acontecido ao Sr. Riobó ao inicio da contenda.

Contaba o Sr. Olegario ***“A guerra xa rematara había uns anos e as cousas estaban moi difíciles. Nós, na Illa, non pasabamos fame, había sempre algo que levarnos á boca, tiñamos animais, traballabamos a terra e pescabamos, non tiñamos cartos, pero non pasabamos fame. Polos anos 40, cando os nosos pais ían a Bueu***

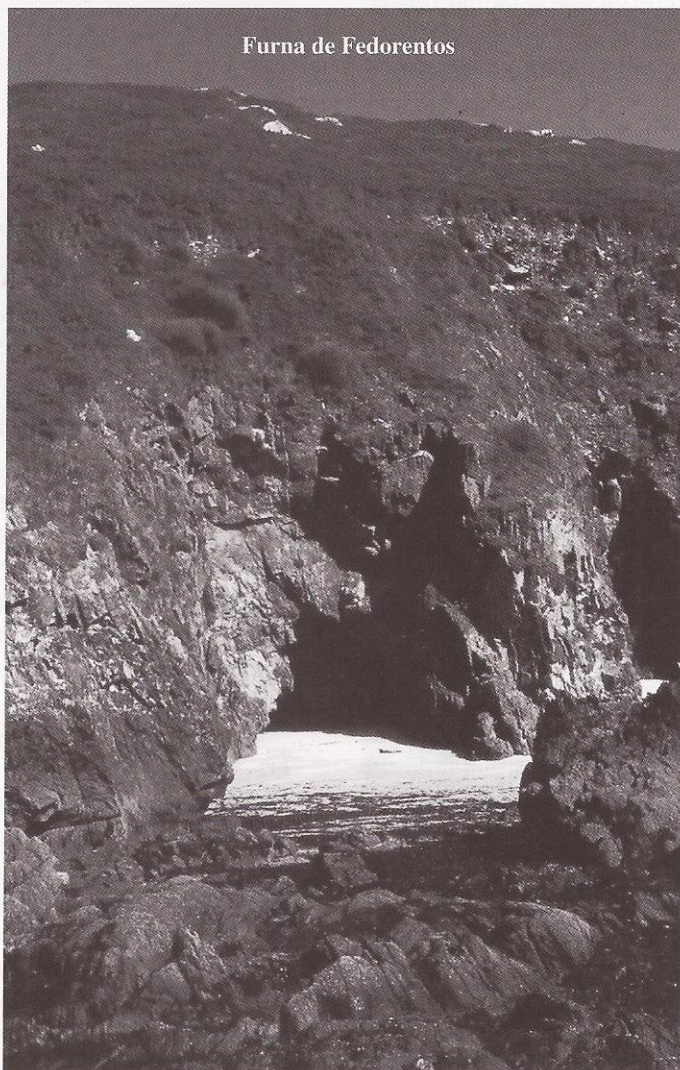
na dorna co millo para facer fariña, sempre se achegaban ata o muíño homes que entraban en conversa con eles. Explicábanlles que eran bos carpinteiros, canteiros, albaneis,..., pero que aquí non había traballo e pasaban fame. Pedíanlles poder ir con eles a Ons e que estaban dispostos a traballar só por un sitio onde durmir e pola mantenza.

Ao principio os da Illa foron remisos a traer a ninguén a súa casa, pero cando o fixo o primeiro, que trouxo a un home que dixo ser da montaña de Pontevedra, indo cara a Ourense, e viron como traballaba a pedra para facer arranxos na casa, construír piornos, preparar alboios, facer peches,...,e o facía sen cobrar nada en cartos, os demais non dubidaron en admitir algún achegado na súa casa.”

É de supoñer que os veciños descoñecían a realidade do especial interese desas persoas por ir traballar a Ons totalmente gratis, á vez que tamén se daría o caso de que non todas foran persoas perseguidas e que si tiveran verdadeiras necesidades para facelo. O que si é importante e que, durante case unha década, os illáns que tiñan terreos, gando e un lugar para acoller a esas persoas viron aumentado ou mellorado o seu patrimonio; arranxábanlles as casas, construíronse un bo número dos piornos de pedra, melloráronse os de madeira, aumentaron os rendementos agrícolas ao haber máis mans para traballar e coidar as terras,...

Despois da contenda e durante os primeiros anos, achegábanse ata Ons grupos de falanxistas que, ao tempo de dar as consignas pertinentes do réxime e aprovisionarse dalgún produto pesqueiro e marisqueiro, obrigaban aos veciños a facer instrución co tino de ser útiles ao réxime se os necesitaban.

Eses eran os momentos difíciles para as persoas que estaban en Ons refuxiadas. Xa coñecían as barcasas ao lonxe e, tan pronto as albiscaban, desaparecían de súpeto de onde estiveran, algúns poñendo algunha desculpa para non levantar sospeitas e outros, os menos, dicíndollo aos seus caseiros para non ser delatados.

Furna de Fedorentos

Un lugar seguro eran as furnas do lado oeste da Illa, con difícil baixada polo cantil e máis complicado e arriscado o intentar achegarse por mar. O Sr. Arturo⁵ comentaba: ***“Xa tiñan os camiños de baixada feitos e ben disimulados. Ían cada certo tempo a acoloutralos e, como tiñan comida e roupa gardada na cova, cambiában para que non se lles estragara. Cando viñan os da falanxe á Illa, estes homes fuxían cara aos seus refuxios e estaban neles ata que marchaban os falanxistas, houbo veces de estar alí case unha semana ...”***

Non todas as furnas de Ons reunían as condicións de habitabilidade necesarias para poder refuxiarse nelas. Manolo, veciño illán, comentaba: ***“As covas máis empregadas eran a da Londra preto de Melide, a do Xovenco na zona norte, a de Fontenova, a de Cano das Bombas e nas covas do Estropeiral na zona oeste, e a máis empregada era a da praia de Fedorentos que estaba comunicada coa das Coviñas na zona sueste ...”***

Furna da Londra, preto da praia de Melide.

Aínda que as características actuais do interior da Furna de Fedorentos daríanos a entender que a habitabilidade e seguridade alí non ía a ser tan boa, segundo o relatado polos veciños podemos chegar a entender que, noutras épocas, as súas características internas eran distintas xa fora por causas naturais ou pola actuación do home.

En charla co sr. Arturo e o Sr. José, comentaban: ***“... recordo que, ao entrar había unhas cavidades á dereita e era alí onde gardaban as caixas tapándoas despois con pedras. Cada un tiña a súa e nela metían algo de roupa, latas de conserva, cousas para pescar, mistos,... Envolvíanas en plásticos, para que non entrara a humidade e, ao cabo dun tempo, volvían para mirar como estaba todo.***

Ao fondo, á esquerda, había unha subida con mestura de pedra e barro que daba a unha cámara que nun dos seus lados tiña unha abertura que a iluminaba e dende onde se miraba o mar e a praia. Nesa cámara fixeran un buraco, ou pode que xa estivera feito, que comunicaba con outra estancia máis grande por medio dunha pequena galería pola que había que ir encollido. Os vellos de antes din que dende esa cámara, que non tiña luz natural, comunicabas coa cova das Coviñas que mira á ría de Pontevedra.

Contaban que cando viñan os da falanxe, ían a gorecerse a esta cova e preparaban todo na segunda cámara aínda que estaban á espera na primeira porque dende ela, ao carón de ver coa luz que entraba polo buraco, podían vixiar mellor. Sempre algún, pola noite e ás escondidas, achegábase polo monte ata Curro para ver se marcharan...”

Non sabemos canto tempo duraron estas escapadas. É de supoñer que non moito xa que os falanxistas deixaron de ir á Illa e a tranquilidade en Ons reinaba ao carón da pesca e a agricultura. Tampouco se dispón de datos sobre o rumbo que tomaron esas persoas a medida que as cousas en terra se ían tranquilizando; o que si queda é o uso das furnas como refuxio para esas persoas que viron en Ons un lugar seguro onde vivir ata que as cousas no continente se calmaran.

Pero de novo esta furna de Fedorentos volve a coller esplendor a finais dos anos sesenta e durante case todos os 70 do pasado século XX. Nestes anos o contrabando de tabaco polas rías Baixas galegas collera un enorme esplendor e as planadoras movíanse con grande rapidez entre as rías.

As illas e bateas convértense en improvisados, e non tan improvisados, almacéns á espera da súa introdución e venda en terra. A maioría das furnas da Illa de Ons non eran doadas para servir de depósitos por mor da súa dificultade para entrar nelas por mar ou polo pouco espazo do que dispoñían no seu interior.

Sen embargo a furna de Fedorentos era a ideal. Con marea alta case entraban coa planadora ata o interior da propia cova. Tiña unha profundidade e altura suficiente para almacenar un bo número de caixas e a súa difícil

⁵ Na maioría dos casos vou poñer só o nome do informante ou informantes, a maioría xa falecidos, co fin de evitar susceptibilidades.

accesibilidade por terra facíana ideal para servir de depósito á espera da súa introdución por calquera das rías.

Innumerables foron as anécdotas que se viviron por causa destes almacenamentos. Contaba Ramiro: *"...viñamos do marullo⁶ e tiñamos a dorna chea. Fomos á praia de Fedorentos para poñelo a secar mentres iamos por máis, xa que, despois de secos, metíámolos nuns sacos e ocupaban menos. Eu quedei na praia a estendelo mentres a muller e os fillos ían ás pedras. Achegueime ata a cova e vin un montón de vultos dentro. Estrañado mirei a ver o que era e cando comprobei que eran caixas de tabaco, nin as toquei porque estes non se andaban con bromas. O malo foi que, ao chegar a Curro, conteino e, segundo parece, pola noite, os mozos achegáronse ata a praia e deron boa conta das caixas.*

Aos dous días chegaron a miña casa os contrabandistas, eran da zona de Arousa e tiñan moi malas pulgas, conteilles o que pasara, pero non me creron.

Entón díxéronme: - Imos marchar, e á noite vamos a volver e ir á taberna, cando están a maioría dos veciños, e preguntaremos por ti. Cando chegues vas a contar en alto o que nos contaches a nós.

Efectivamente, sobre as sete chegaron. Na taberna había un bo numero de veciños, a miña muller xa se encargara de darlle ao peteiro. Preguntáronme se sabía algo das caixas e eu contei o mesmo que dixera na taberna uns días antes. Despois de escoitarme, eles dixeron:

- Pois se fuches ti quen as levaches ten moito coidado porque era unha partida que viña contaminada e todos os que fumen dese tabaco van ter cagarrías, dor de estómago e fortes dores de cabeza, polo que, pronto imos a saber se fuches ti ou foron outros.

⁶ Alga que recollían os illáns para, despois de seca, vendela a Checho e este a uns comerciantes da zona do Rosal para a súa transformación e uso medicinal.

Todos quedaron cun cara de parvos e un pouco asustados. Logo dixeron:

- Imos a darvos esta noite para que as caixas ou os paquetes aparezan na finca que está detrás da igrexa, de non aparecer miraremos que ten os síntomas indicados e imos ir por eles, xa sabedes como as gastamos. Nós viremos mañá moi cedo.

Aquelas palabras e co medo que lles tiñamos, pois non se andaban con coñas, deu o seu resultado. Pola noite a zona de Curro parecía ocupada pola Santa Compañía, un montón de luces e xente cargada ía depositando o material no campo do cura. Pola mañá cedo chegaron e levaron o que había.

Pasado un tempo volveron e na taberna comentaron: - Que non

volva a ocorrer senón os vosos barcos poden pasar a mellor vida.

Historias como esta ou moi parecidas xurdían nas tabernas tan só con sacar o tema, e a furna de Fedorentos sempre era a protagonista.

Poderíamos afondar máis no tema pero, como digo sempre, eu fun un mero recompilador co fin de que a importante etnografía da Illa de Ons no se perdera. Non me considero un especialista nestes eidos, por iso o meu obxectivo con este e anteriores artigos inseridos nesta revista e dar a coñecer o enorme potencial antropolóxico e etnográfico que ten Ons para que a universidade e especialistas se poñan a traballar nestes campos. Non queda moito tempo; as persoas que hoxe en día nos poden falar desta temática, porque a viviron ou llela escoitaron aos seus pais, son moi poucos e, polas súas idades, pronto deixarán de estar ao noso lado. Animo dende estas liñas a que se traballe neste eido e que as administracións, en especial, Parques Nacionais, apoién todas as iniciativas encamiñadas a estudar, pescudar e dar a coñecer a riquísima cultura popular da Illa de Ons pois, de non facelo, nin tan sequera teremos recordo dela nos libros.

Barco-batea do Grove.

COLABORA:

XUNTA DE GALICIA

CONSELLERÍA DE CULTURA, EDUCACIÓN
E ORDENACIÓN UNIVERSITARIA